

Dr. ERDŐ JÁNOS

DÁVID FERENC ÉS A VALLÁSI TÜRELEM PROBLÉMÁJA

1. *Dávid Ferenc, a radikális reformátor*

A vallási türelem története Erdélyben Dávid Ferencsel kezdődik. 1520 körül született Kolozsvárt, polgári-plebejus családból. Az a század, amelyben élt, történelmi jelentőségű időszak: feudális elnyomás, fejedelmi önkényuralom, török- és Habsburg-hódítás elleni küzdelem, ugyanakkor egy új szellem kialakulása, korszakos gazdasági, társadalmi és vallási változások ideje. Tanuló korában nevét apja — Hertel David — keresztnéve után Franciscus Davidis-re latinosította, később a magyar Dávid Ferenc nevet vette fel. Tanulmányait Erdélyben és Németországban, a protestáns Európának ebben az időben legjelentősebb művelődési centrumában végezte. Életútjának határjelei: Besztercén tanító, Petresen lelkész, szülővárosában tanító, majd lelkész, Erdély szuperintendense és a fejedelmi udvar prédikátora. Humanista műveltségű hittudós és tömegeket magával ragadó reformátor volt, akit kortársa, Bogáti Fazekas Miklós „theologus incomparabilis“-nek nevezett. Az 1579-ben Déván bekövetkezett mártírhaláláig Istenországának és az ember szellemi haladásának önfeláldozó munkása volt, amint önmagáról vallotta: „a megfeszített Jézus Krisztus szolgája”.

Dávid Ferenc egész életében Isten megismeréséért és a keresztény vallás megújulásáért küzdött. A katolikus egyház tanítása nem elégítette ki. A hitújítás lutheri és helvét irányjai sem adtak létkérdéseire megnyugtató feleletet. Döntő jelentőségű esemény volt számára, hogy a szentírásban felfedezte a keresztény tanítás és élet hiteles forrását és zsinórmértékét. Ettől kezdve reformátori felfogásának meghatározó elveként tanította, hogy „Isten ígésén kívül semmit nem kell hinnünk, sem cselekednünk, vagy rendelnünk”. Meggyőződése volt, hogy „nincs olyan keresztény, kinek az Isten annyi lelket ne adna, hogy a Bibliából meg nem érthetné, mi szükséges az üdvösségre. Csak a szentírást meg ne vesse, mert igaz a Krisztus ígérete: Keressetek és találtok, zörgesetek és megnyitattik nektek.” A szentírás megértéséhez a belső ihletés és értelem mellett szükségesnek tartotta Isten lelkét is, mely „még a szegény írástudatlan parasztnak is az írás igaz értelmét megmutatja”. Az Isten igazságának megértése végett különbséget kell tennünk az Ó- és Újszövetség között, el kell választanunk a betűt a lelki értelemtől, az árnyéktól a testtől, a sötétséget a világosságtól. A felismert igazság hirdetését és a reformáció folytatását isteni küldetésnek fogta fel. 1566.

január 20-án, Kolozsvárt lépett nyilvánosság elé, és a „semper reformanda” jegyében hirdette, hogy a keresztény vallásnak vissza kell térnie a forráshoz, Isten tiszta igéjéhez, amint azt a Biblia megőrizte. A szentírás jegyében mérlegelte a keresztény vallás tanait, és ezek közül csak azokat fogadta el, melyek evangéliumi eredetűek és ésszerűnek bizonyultak. Ennek alapján tanította, hogy a szentháromsági dogma teológusok és zsinatok alkotása. Nekünk keresztényeknek Jézustól és az ő tanításától kell függnünk; senki más alapot nem vehet, mint amit ő vetett, emellett kell megmaradnunk. A szentháromsági dogma helyett az evangélium egyisten tanát tanította, mert „nincs az egész szentírásban világosabb és nyilvánvalóbb tudomány, mint az egy Istenről való tudomány. A szentírás egy Istent mond, nem hármast, egy Krisztust, nem kettőst, egy hitet, egy keresztséget és egy úrvacsorát, semmit nem mond kettősnek lenni.”

A szentháromsági dogma tagadása és Isten egységének hirdetése a dávidferenci reformáció központi tanítása lett; innen ered a későbbi unitárius elnevezés is.

Dávid Ferenc a reformációt egy lassú, fokozatosan kiteliesülő folyamatként tartotta, melyben Isten anyaszentegyházát megtisztítja minden tévelygéstől. Ezt példázza a hitújítás története is. Isten, mint egykor Mózes, úgy támasztotta Luther Márton, utána jött Melancthon, majd Bucer, Oecolampadius, Musculus, Petrus Martyr, Kálvin, Ochino, Viretus és mások. Isten, aki nem tűr meg semmi tökéletlent, új és új prófétákat küld a vallás reformálására. Hogy miért nem ment egyszerre végbe a hitújítás, erre így válaszolt: Képes-e a vak eltérni a világosságot, ha szeméi egyszerre látásra nyílnak meg? Ha szemünk előtt a nagy sötétség után, melyben voltunk, az evangélium teljes fénye egyszerre fölgyült volna, a tömérdek világosság talán látásunktól fosztott volna meg. Isten akaratából volt tehát, hogy lépésről lépésre haladjunk, hogy lassan érzük el a teljes igazságot, mint ahogy a kisdedeket is először tejjel táplálják és csak később adnak nekik nehezebb táplálékot.

Az idő megérett a radikális reformokra. Dávid Ferenc tanítása fogékony talajra talált. A hitújítás egyházai és a radikális reformáció közötti küzdelem végső eredménye lett a dávidferenci reformációnak bevett vallássá való nyilvánítása és az unitárius egyház megalapítása 1568-ban. Erdély ezen a téren Európa minden más országát megelőzte.

Az unitárius reformáció a hitújítás logikus következménye volt. Nem elégedett meg a keresztény vallás istentanának reformálásával, hanem az evangélium igazságainak megélésében mélyen humanista elveket állapított meg. Ilyen volt elsősorban a vallási türelem és a lelkiismereti szabadság.

2. Vallási türelem kérdése a 16. században

A 16. század határkő Európa történetében. Ekkor szabadult fel a szellem az egyház gyámkodása alól, alakult ki egy autonóm értékrendszer, született meg az egyéniség tisztelete és indult útnak egy új szellem. A társadalom égető kérdései közé tartozott a vallási türelem és az egyház reformálása.

A vallási türelem része annak a folyamatnak, mely szerintünk az emberi szabadság elvének kialakulásához vezetett. Benne nem egy szűk teológiai elv, hanem egy minden idők fölé emelkedő kérdés vetődött fel: mi a fontosabb a vallásos ember számára, a hit vagy a dogma, az ethos vagy a logos, a humánus vagy a teológia? Hősei nemcsak határkövek abban a korban, hanem a haladás útmutatói is voltak.

a) A katolikus egyház a 16. században változatlanul folytatta a középkori egyház türelmetlenségét. A vallási uniformitás és kizárólagosság biztosítása végett szentesítette az erőszak használatát a heterodoxokkal szemben.

b) A reneszánsz és humanizmus elvileg pozitív módon viszonyult a vallási türelem eszméjéhez. A humanisták elismerték a türelem igazságát és benne hatékony eszközt láttak a vallásbéke elérésére, de nem mertek érette nyíltan kiállni.

c) A reformáció a szabadság jegyében indult és minden keresztény jogát kívánta biztosítani, hogy ő maga határozza meg, mit higgyen és hogyan éljen. A reformáció kezdetben azért is a vallási türelem mellett foglalt állást, hogy zavartalanul kifejthesse tanait és az egyházat reformálhassa. Azonban miután tanaiból „egyház” lett és a világi hatalom támogatását megnyerte, állásfoglalását megváltoztatta. A türelem elvét elvetette. A türelmetlenség nemcsak pápaság- és szektáriánus-ellenes volt, hanem a politikai és társadalmi események befolyására kölcsönössé vált és vallásháborúkhöz vezetett. A türelmet Európa legtöbb országában a vallás és egyház iránti közömbösség kifejezésének tartották; az uralkodó vallástól eltérők, az „eretnekek” üldözését érdemszerző cselekedetnek, társadalmi jószolgálatnak minősítették.

d) Az antitrinitárius Serveto Mihály kivégzése 1553-ban az érdeklődés központjába állította a türelem kérdését, és szenvedélyes vitát váltott ki az eretnekek üldözéséről és büntetéséről. A tolerancia és lelkiismereti szabadság védelmére elsőnek a humanista Castellio Sebestyén állott ki. Elítélte a keresztényekhez nem méltó türelmetlenséget, és harcolt a lelkiismeret- és vallásszabadságért. Állította, hogy „az igazságot keresni és kimondani úgy, ahogy gondoljuk, soha sem lehet bűn. Senkit sem lehet valamely meggyőződésre rákényszeríteni, mivel a meggyőződés szabad [...] azok a dogmák, melyekért a keresztények egymást kölcsönösen kiátkozzák és öldöklük, önmagukban véve meg lehetőségek közömbösek s nem javítják meg az embereket. A lelkiek felett való ítélkezés nem tartozik az emberekre, hanem egyedül csak Istenre.”

e) A vallási türelem eszméjét Európa-szerte a radikális reformáció karolta fel. Teológiai állásfoglalásából következett, hogy a toleranciában alapvető emberi jogot látott. Ebből a küzdelemből a dávidferenci reformáció is kivette részét Erdélyben.

3. *Dávid Ferenc türelemtanának teológiai alapja*

Dávid Ferenc teológiai rendszerének alapja Isten oszthatatlan egysége. Ez a fundamentum, minden más hitelv csupán ezen alapuló felépítmény, így a vallási türelem is. A szentírásból ismerte meg, hogy

csak egy Istenünk van, a mindenható Atya. Jézus is az egy Istenről tanított. Az evangélisták és az apostolok egy szót sem írtak a háromságról. Az egyház mégis üldözi azokat, akik nem hisznek „a lényegben, személyben, természetben, megtestesülésben” — állapította meg Dávid Ferenc —, „de ha mindezek szükségesek az üdvösséghez, soha egy szegény paraszt keresztény sem üdvözülhet, mert ő ezeket soha meg nem tanulhatja életében.”

Istent lényegében oszthatatlan Léleknek fogta fel, aki mindenható, bölcs, jó és igaz. Ő a világmindenség teremtője, forrása és megtartója minden létezőnek. Szeretetét az ember és a világ iránt „Isten atyaságával” hangsúlyozta ki. Vétkeznek, akik Istent nem tisztelik kegyes Atyaként, hanem inkább szigorú bírónak tartják, mert akinek nevében keresztelkedünk, Atyának nevezi magát. Ő a türelmesség megszemélyesítője, maga a Szeretet, aki „felhossa napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak”. Szabadságot ad az embernek, de kész megbocsátani a megtérő bűnösnek. Irgalmasságával üdvözít és örök életet ad.

Imádásunk egyedüli tárgya csak Isten lehet. Jézus is azt tanította, hogy senki mást nem kell segítségül hívni, csak az Atyát, és hogy igaz imádás csupán az lehet, amit lélekben és igazságban az Atyához intézünk.

A szentlélekről Dávid azt tanította, hogy az Isten lelke, ereje, az élet oka bennünk. Igaz, hogy a Biblia akaratot, belső gondolatok vizsgálását, tanítást, vigasztalást tulajdonít neki, de nem azért, mintha személyes Isten volna, hanem hogy Isten munkásságának különböző módjait szemléltesse. Ez a lélek tanító és jóra vezető erő, nemcsak meg-eleveníti az embert, hanem természetét is megújítja, bölcsességgel ajándékozza meg, bátorrá, vidámmá és az igazság megvallásában erőssé teszi. Általa lehetünk Isten fiai és épülhetünk az ő templomává; egyben bizalmat ad nekünk, hogy félelem nélkül mondhatjuk: „Mí Atyánk.”

Isten lelke minden emberre kiterjed. Ezért tanítja a szentírás, hogy benne élünk, mozgunk és vagyunk. Ez az Isten lelke velünk való közlésének első módja. A második, midőn az élet szépitésére bölcsességet és tudományt ad, mint a filozófusoknak, tudósoknak és költőknek. A harmadik, midőn az embert újjászüli az örök életre. Ez az Isten megszentelő lelke.

Jézus embervoltát hirdette Dávid Ferenc. Így vallott róla: „Szeretem az én Krisztusomat, hogy vérént kiontotta, szenvedett és meghalt, lelkével pedig arra indít, hogy életemet kezébe adjam és bizonyos legyek, hogy megőriz és örök életet ad.” Őt tartotta tanítómesterünknek és útmutatónkak Istenországá felé. Benne az istenhít, értelem és szabadság legnagyobb képviselőjét látta. Reá utalt a Biblia-magyarázásnál is: „... a szentírás élete és lelke Krisztus, melyet aki megismert és az igaz értelmét vette, az egész Biblia magyarázatában szabadon mehet.” Az ember Jézus nem tanít a lényegről, személyről, az öröktől fogva való Fiúról, sem a kettős Krisztusról, hanem csak az egy Atya Istenről. Nekünk keresztényeknek őt kell követnünk, aki arra tanít minket, hogy a boldogságot és az örök életet az egy Atya Isten és Jézus ismeretében találhatjuk meg. Jézus evangéliumával vezetí híveit az életre, igazságra és tökéletességre. Tanítását nem kőtblára írták, mint Mózes

által a zsidó népnek adott törvényt, hanem szívünkbe; nem a külső félelem és a rabság szolgálatát mutatja meg, hanem az élet és a jóság lelkét. Mi az önmegtagadás és saját keresztünk felvétele által lehetünk az ő tanítványai. A mi hivatásunk Jézus követése — ez a mi tiszteletünk kifejezésének egyetlen méltó formája.

Az emberben való hit Dávid sarkalatos tétele. Az ember a központ, minden érette van, a vallás is őt szolgálja. Isten az egész emberiséget egy vérből teremtette, ez a testvériség természetes alapja. Jónak és tökéletesedésre képes lénynek alkotta az embert, innen van az ember nagyráhivatottsága; eszményeket állított eléje, melyek vonzzák; vágyakat és törekvéseket oltott szívébe, amelyek ösztönzik. Embernek lenni nem állapot, hanem megvalósítandó nehéz feladat. Jézus is arra buzdított, hogy legyünk tökéletesek — törekedjünk tökéletesíteni magunkat Isten akaratának cselekvése által; legyünk Isten fiai — növekedjünk igaz emberekké Istenországa szolgálatában.

Isten és Jézus ismeretét Dávid összekötötte az ember erkölcsi életével. Aki cselekedeteivel tagadja, az beszédével hiába állítja, hogy Istent ismeri, és hogy Jézus tanítása szerint él az, aki nem jár világosságban és az evangélium útján. Istenországa tagjait is éppen arról ismerik meg, ha egymást szeretik, irgalmasok, szelídek, békességszeretők, adakozók, készek mindig a megbocsátásra, az evangélium szellemében munkálkodnak, a jócselekedetek gyakorlásában versenyeznek és elsők a szolgálatban. Isten igényli tőlünk, hogy minden cselekedetünkben az igazság, az emberség és a szeretet látható legyen.

Legszemélyesebb ügyünk a hit. Pál apostollal tanította Dávid, hogy „a hit Isten ajándéka” (Ef 2,8), melyet elfogadhatunk, de visszautasíthatunk is. Rajtunk kívülálló, külső tekintélytől független valóság, melyet adottságaink szerint alakítatunk és juttatunk kifejezésre. A hit ajándék volta kétségen kívül áll. Ha természetünkben adva volna a hit és nem Isten ajándékozna nekünk, akkor mindnyájan egyaránt hinnénk és Isten igéjének életünkben helyet adnánk.

A hit tartalmilag Istenben való bizalom, megnyugvás és a vele való életközösség. Isten munkája az emberben, aki hit által lép be életünkbe, teremt velünk kapcsolatot, szól hozzánk, és mi válaszolunk neki. A hit tökéletesedésünk kezdete: felszabadulunk a félelem, az egyedülvalóság és kötöttség alól, s életünket Isten és ember szolgálatára szenteljük.

A hit teljességét Jézus élete példázza, ezért nevezi Dávid az evangéliumot „a hit legvilágosabb tükrének”. Ennek ismerete erősíti, tudatosítja hitünket. A hit által akkor igazulunk meg, ha az cselekedetekben válik láthatóvá. Ezért a hit és cselekedet egymástól elválaszthatatlan. Isten előtt hitünket tiszta gondolatokkal, buzgó imádkozással és a lelki dolgokban való foglalatossággal mutatjuk meg; az ember előtt pedig az igazság és szeretet cselekedeteiben.

Isten és ember közötti kapcsolatból következik, hogy a hit öntörvényű és szabadságot feltételez. Mindenféle kényszer, kötöttség lényegének mond ellent. Isten elvárja, hogy ajándéka számára teljes szabadságot biztosítsunk. Nemcsak az ember, hanem Isten ellen vétkezik az, aki megsérti a hit szabadságát.

A lelkiismeret és az értelem a hit szabadságának biztosítója; ezek védik, hogy ne fajuljon szabadossággá.

Dávid Ferenc teológiájának lényegét így összegezi:

– Vitatkozzanak az emberek valamint akarják, keressék Isten lényegének rejtett voltát, hányják-vessék a személyek sokaságát és forgassák az okosság bölcsességét, de az az örökélet, hogy csak téged, egyedül való Istent ismerjenek és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust. Aki ezt hiszi, üdvözül. És ha valaki más evangéliumot prédikálna, vagy ehhez valamit ragasztana, az Isten ítéletét viseli. — Ehhez még hozzáfűzi, hogy — amint kezdettől fogva az igazság szeretője voltam, úgy ezután is az akarok lenni és tehetségem szerint követni az Isten tiszta igéjét. Ha pedig valamiben tévedtem volna, akik Isten igéjéből igazabbat mutatnak, megköszönöm és követni őket nem szégyellem. —

4. Dávid Ferenc és a vallási türelem

Dávid Ferenc teológiájának velejárója a vallási türelem és lelkiismereti szabadság állítása. A tolerancia számára nem közömbösség, humanista meggondolás, gyengeség, határozatlanság, meggyőződés vagy elkötelezés hiánya volt, hanem vallásából folyó hitelv, életút és magatartás, igazság iránti nyitottság, a felebarát iránti köteles tisztelet és szeretet kifejezése. Benne elismerte azt az emberi jogot, hogy mindenki szabadon vallhatja és taníthatja azt, amit helyesnek ítél. A türelem szerinte kizárja a félelmet, bizonytalanságot, erőszakot, elnyomást, fanatizmust, de lehetővé teszi ezzel szemben a gondolatok, eszmék és tapasztalatok szabad kicserélését, a vallásos nézetek közeledését, hogy az emberek egymás személyét és hitfelfogását kölcsönösen tiszteljék s egymással békében éljenek. Mindez egyet jelent a szabadságban megnyilvánuló emberszeretettel. Isten, a békesség Ura, azért adja aiándékait, így a hitet is, hogy azok a békesség, megértés és tisztelet eszközei legyenek.

A szentírásban sehol sem olvassuk, mondja Dávid, hogy Isten igéjét és a vallást tűzzel-vassal kell terjeszteni. „Krisztus országának népe és áldozata önkéntes, fegyverrel és fenyegetéssel az evangélium elfogadására nem kényszeríthető, hanem szabadon engedelmeskedik. Nincs nagyobb esztelenség, sőt képtelenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet és a lelket, aki felett hatalommal csak a teremtője bír.” Az irgalom, a megértő szeretet példájával maga Jézus járt elől, aki azt tanította, hogy az Ő országa nem e világból való, hogy nem kell a konkolyt kitépni, nehogy a búza is kárt szenvedjen, hanem engedni kell, hogy mindkettő együtt éljen az aratásig. Pál apostol sem tanácsolta, hogy a tőlünk különböző hitet valló embertársakat üldözzük, hanem csupán azt, hogy őket elkerüljük. Attól pedig egyenesen eltiltott, hogy bárkit halálra ítéljünk hitéért. Mi sem lehetünk Jézusnál és Pál apostolnál szigorúbbak — alapította meg Dávid Ferenc. A mások személye iránti tisztelet természetesen nem jelentheti az erkölcsi véttség elnézését; az erkölcsi rosszal szemben nincs helye a türelemnek.

Hitviták, vallási változások és küzdelmek közepette Dávid mindig kitarzott a türelem mellett, és küzdött annak elismertetéséért. Ellenfelei a gúny és kisebbités fegyverét, az eretnokség vádját emelték

ellene, máglyával és pallossal fenyegetőztek. Ő azonban ellenfelei türelmetlenségét nem viszonzta. Teológiai felfogásához híven hirdette, hogy a hit kérdésében mellőzni kell minden erőszakot; nem a világi hatalom fegyverével, hanem „az ige igazságával és a lélek szeretetével” kell harcolni. Az elégtételt Istenre bizza, ő lesz az, aki ügyét védelmébe veszi.

Dávid Ferenc még a bűnösökkel szemben is türelmet követelt, mert Isten is azt akarja, hogy a bűnös megtérjen és éljen. Egy jó anya sem dobja el megtévedt fiát, mondotta, hanem ápolja és minden módon igyekszik megtéríteni. A teológusok és az egyház szolgálói, akik az anya helyett vannak hallgatóik számára kijelölve, ugyanezt kötelesek tenni tisztüknél fogva és a szentírás parancsa szerint.

Dávid arra kérte János Zsigmondot, hogy büntetés helyett részesítse minden tiszteletben és jutalomban a legyőzött felet, legyen nekik szabad írni, tanítani; adassék nekik teljes szabadság mindenre, amit ügyükben tenni akarnak.

Dávid részletesen foglalkozott a türelem és lelkiismereti szabadság kérdésével. Elismerte, hogy a gonoszokat Isten parancsa szerint meg kell büntetni, de a szentírás értelme ebben a tekintetben annyira különböző, hogy arról több mint ezer éve folyik a vita, de még eldönteni nem lehetett. Ezért aztán a földet az ártatlanok kiontott vére árasztotta el. Bármennyire gondoljuk, hogy mindent tudunk és nem tévedünk, mégis vigyáznunk kell — figyelmeztet Dávid —, hogy az érdemük szerint megteszített latrok között Jézust is ártatlanul föl ne feszítsük. Erre való tekintettel Majornak azt feleli, hogy alaptalan vádaskodásai ellenére mindent türelmesen el fognak szenvedni, és mennyei Atyjukhoz könyörögni fognak, hogy neki és mindenki másnak, akik rágalmazzák, róluk rosszat mondanak és üldözik, ezeket a tévelygéseket bocsássa meg.

A türelem mellett érvel Dávid szerint erkölcsi érzésünk is. Hány bűnös ember él a törvény és hatóság elnézéséből. Ha megtűrjük közöttünk a káromkodókat, kevélyeket, irigyeket, fősvényeket, tobzódókat, és élünk velük, legalább a puszta életet és gondolkodást engedjük meg azoknak is, kik Jézus felől másképpen gondolkodnak, de senkinek nem ártanak, és készek inkább meghalni, mint mást szóljanak vagy cselekedjenek, mint ami igaz.

A türelmetlenségtől és ennek következményeitől csak a tolerancia szabadíthatja meg a keresztényeket. Tűrjük meg egymást és tartsuk tiszteletben egymás hitét, mert mindnyájan Isten teremtményei vagyunk és egymásnak testvérei.

5. Az 1568. évi tordai országgyűlés és a vallási türelem

Dávid Ferenc türelemtana nem maradt elszigetelt elmélet a teológusok és hitviták szűk körében, hanem átment a köztudatba. A fejedelem, az ország vezető embereinek többsége állást foglalt mellette. A vallási türelem és a dávidferenci reformáció ügye az 1568. január 6—13. napjain Tordán tartott országgyűlésen dőlt el. A fejedelem előterjesztésére a következő határozatot hozták: „... a prédikátorok minden helyeken az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme

szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, kinek tanítása neki tetszik. Ezért senki a szuperintendensek közül, se mások a prédikátorokat ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a vallásért senkitől, az előbbi constitutio szerint és nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításáért bárkit is fogsággal, vagy helyéből megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból leszen, mely hallás Isten igéje által van."

Az országgyűlés nem tett mást, mint a tényleges vallási helyzetet szentesítette és a többség állásfoglalását fogadta el, midőn törvénybe iktatta a tolerancia és lelkiismereti szabadság elvét. A határozat Dávid Ferenc türelemtanának elimerését jelentette. A tordai vallásügyi végzés a radikális reformáció és a haladó erők jelentős győzelme volt, egyedülálló jelenség a 16. században. A törvény végrehajtását János Zsigmond hitbéli köteleességének tartotta. Az 1568. márc. 8—18. napjaiban Fehérváron lefolyt második hitvita alkalmával Csáki Mihály kancellár bezáró beszédében kiemelte: a fejedelem ezután is megengedi, hogy mindkét fél vitakozzék, „az lévén akarata, hogy birodalmában teljes vallásszabadság uralkodjék”. Az 1569. okt. 20—25-én Váradon tartott hitvitán maga János Zsigmond jelentette ki, hogy „a mi birodalmunkban — miképpen arról ország végzése van — mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen, mert tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka és a lelkiismeret semmi eroszakkal nem vitethetik”. Az országgyűlési határozat végrehajtását mindennél jobban igazolja az erdélyi unitarizmus fennmaradása. A 16. században az erdélyi fejedelemség volt az egyetlen ország Európában, mely az unitárius reformációt elismerte és egyházi létét biztosította.

Az 1568. évi tordai vallásügyi törvény a toleranciát, az egyén és a közösség lelkiismereti szabadságát kívánta biztosítani. Sajnálatos tény, hogy a feudális társadalmi rend ellenállása, a fejedelmek önkényuralma és az ellenreformáció miatt az 1568. évi törvény által nem valósulhatott meg az összes itt élő felekezetek vallásszabadsága és egyenjogúsága. Erdély a 16. században a török birodalomtól függő fejedelemség volt, a hatalmat gyakorló, kiváltságos osztályok a román népet annak ellenére, hogy az ország lakosságának a többségét alkotta, nem ismerték el kiváltságos nemzetnek, és egyháza, az ortodox egyház, csak megtúrt felekezet volt. Ebben a rendszerben a vallás szabad gyakorlása az országgyűlésen képviselt egyházak körében érvényesült.

A tordai országgyűlés határozata mégis a kor szabta társadalmi és nemzeti korlátok között is haladó, előremutató cselekedet volt. Pozitív lépést jelentett előre azon az úton, amely a lelkiismereti és vallásszabadság feltétel nélküli elismeréséhez vezetett, úgy, ahogy az ma házánk alkotmányában biztosítva van.

Akik elfelejtik a múltat, kénytelenek azt megismételni. Azok pedig, akik emlékeznek a múltra, benne útmutatást találnak a jelenre és jövőre egyaránt, s gazdag hagyományokat tudnak feleleveníteni. Mi megtanultuk a múltból, hogy sok idő és tapasztalat szükséges, amíg az ember eljut annak a felismerésére, hogy egyetlen dogma sem érdemli meg, hogy érette szembeszálljunk és vétkezzünk az emberség és a szeretet ellen.

DÁVID FERENC 1566. ÉVI TÉTELEI

I

Dávid Ferenc 1566. évi tételei a berni Burgerbibliothek 122. számú kódexének 101—102. levelein a *Gentile*-per iratai közt másolatban maradtak fenn. E kódex tartalma már régóta ismeretes¹, magát a Dávid-féle munkálatot pedig már *Trechsel* is említette jeles művében², anélkül azonban, hogy róla véleményt nyilvánított volna. *Trechsel* óta a tételek feledésbe merültek, s mind a hazai, mind a külföldi antitrinitárius kutatás mind ez ideig elsiklott felette. Méltó, hogy e nagyjelentőségű dokumentum végre-valahára napvilágra kerüljön és méltatásban részesüljön³.

A 19 tételből álló hitvallást 1566 júniusának közepe táján kapta Béza Erdélyből *Heltai* Gáspártól és jún. 19-én külön sorok kíséretében küldötte el azt *Heltai* levelével együtt *Haller* János berni lelkésznek avégett, hogy róla másolatot készítsen a berni városi tanács számára, mely éppen akkor folytatta főbenjáró perét az antitrinitárius *Valentino Gentile* ellen, az eredetit pedig továbbítja *Bullinger*nek (TPA II. 488—489). E tételek voltak hivatva igazolni Bézának azt az álláspontját, hogy *Gentile* tritheizmusa szükségképpen *Servet* ideológiájában oldódik fel. Béza meg volt győződve arról, hogy Dávid munkálatának *servetianus* típusú radikalizmusa is végeredményében *Gentile* rovására írható, aki megfordult Erdélyben is, amint azt *Haller* Jánoshoz 1566. júl. 16-án írt másik levelében hírül adta (TPA II. 490—492).

E tételeket kísérő *Heltai*-levél ez idő szerint sehol sem található. Béza 1566. jún. 19-i *Haller* Jánoshoz intézett levele is csak másolatban maradt fenn. Ebben az ismeretlen másoló a tételeket kiküldő erdélyi személyt „*Helus*”-nak írta. De hogy ez a latinus „*Heltus*” névalak⁴ elírása, bizonyítja az az újonnan előkerült levél, melyet Béza ugyancsak 1566. jún. 19-én *Bullinger*hez írt, ahol már hibátlanul a *Heltus* név olvasható⁵.

Dávid hitvallásának Genfben való kiküldése jól megfelel *Heltai* akkori helyzetének és magatartásának, aki kezdetben szembeszállott az antitrinitárius áramlattal. Nevezetesen helytelenítve a kolozsvári tanács 1566. júniusi rendelkezését, megtagadta a *Blandrata*-féle fehervári prozódásokat érvényesítő marosvásárhelyi cikkelyek (máj. 19.) szellemében való prédikálást, és nagyobb nyomtaték okáért prédikatori tisztét is letette⁶. E válságot megelőző lelki feszültségében *Heltai* természetesen fordult Bézához.

Ha *Heltai* kísérő levele fennmaradt volna, különösebb nehézség nélkül meghatározhatnánk a tételek keletkezésének idejét. Ennek hiányában nézetünk szerint a tételek Dávid 1566. jan. 20-i nyilvános fellépése és a márc. 15-i tordai zsinat közötti időben a kolozsvári trinitárius egyházi személyekkel, közülük is elsősorban *Szikszai Fabricius* Balázssal folytatott vitatkozás számára készültek. Ez utóbbi zsinat háromszakaszos hitvallása — mint már említettük — még egészen *Servet* szel-